

**TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE
SİNOP'UN ÇARŞAMBA VE YAYKIL NAHİYELERİNE
TABİ KÖYLERDE MÜSLÜMANLARLA BİRLİKTE
YAŞAYAN ERMENİLERİN
SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI**

Selim ÖZCAN*

ÖZ

Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi köylerde Müslümanlarla birlikte yaşayan Ermenilerin, sosyal ve ekonomik açıdan sahip olduğu özellikleri, imkan ve potansiyeli ortaya çıkarmak, amacına yönelik yapılan bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nin kırsal kesimdeki vatandaşlarından olan Ermenilerin sosyo-ekonomik durumlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. İncelediğimiz dönemde iki nahiyeye tabi üç köyde Ermenilerin, Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ve bu birlikte yaşayışında pek çok özellikleriyle, Anadolu köylerinin taşıdığı sosyo-ekonomik hususiyetleri yansıttığı görülmektedir. Çalışmamıza XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde tutulan ve Sinop sancağında da yapılan Temettuât sayımları sonrasında oluşturulan "Temettuât Defterleri" esas alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Nahiye, Sosyal, Ekonomik, Tanzimat, Temettuat

**THE SOCIAL AND ECONOMIC STATUS OF ARMENIANS
LIVING TOGETHER WITH MUSLIMS IN ÇARŞAMBA AND
YAYKIL TOWNS OF SINOP ACCORDING TO THE
TEMETTUAT BOOK**

ABSTRACT

This study aims to deal with the social and economic status of

---

* *Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, AMASYA.
selim.ozcan@amasya.edu.tr*

Armenians who were the citizens of Ottoman Empire and lived together with Muslims in Çarşamba and Yaykıl towns of Sinop in Anatolia at the time. During the period under examination, the Armenians lived together with the Muslims in three villages within two counties same towns and nearly had the same social and economic status with them. This study is based upon the *Temettuat* books/records that were kept in the cities where *Tanzimat* was practised and created after the *Temettuat* enumeration in Sinop from the mid-19th century.

Keywords: Town, Social, Economic, Reform, Temettuat

Giriş

Osmanlı Devlet’inde Tanzimat’ın uygulandığı eyaletlerde temettuat sayımları yapılmıştır. Bu dönemde Sinop’un bağlı olduğu Bolu eyaleti de uygulamanın içerisinde yer almıştır. Temettuat sayımların tutulduğu H. 1261-1262 (M.1844–1845) tarihli Sinop’un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine¹ ait tutulan defterler içerisinde Müslümanlar ile gayrimüslim Ermenilerin birlikte yaşadığı 3 köye ait temettuat defterleri de bulunmaktadır. Çalışmamıza esas teşkil eden kaynak bu defterlerdi.²

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Ferman; hukuki, idari ve askeri alanda yapılan reform hareketleri yanında mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler için yeni bir başlangıç oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimler de bu yeni haklardan yararlanmışlardır. Öncelikle mali ve ekonomik reformların yapılabilmesi ve ekonominin kayıt altına alınabilmesi için vergi sisteminde yeniliğe gitmek gerektiğinden, buna esas oluşturması amacıyla devletin mali imkânlarının yeniden belirlenmesi icap etmiştir. Bu amaçla Tanzimat’ın uygulandığı yerlerden başlanarak ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuçta XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlere benzeyen, fakat sistem olarak biraz daha değişiklik arz eden emlak, arazi ve hayvanat temettuat sayımları sonunda oluşturulan “Temettuat Defterleri” ortaya konulmuştur.

Temettuat defterlerinden sosyal anlamda; köydeki sosyal yapılar, meslek çeşitliliğine, hane reislerinin resmi görevleri, statüleri, kullandıkları sıfatlar

¹ Nahiye; Aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye denildiği gibi cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemâ’at anlamlarında da kullanılmıştır. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, “Nahiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, İstanbul, 1995, s. 37-39, M. Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta 2008, s. 48.

² BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261.

hakkındaki bilgiler yanında ekonomik anlamda; ziraî üretimin bütün özelliklerini ortaya çıkaran bilgi ve içerik zenginliğini, gelir kayıtlarına dair verdiği ayrıntılı muhtevayı bulmak mümkündür.³ İşte tutulan bu temettuat defterlerinden elde edilen bilgilerden hareketle, yukarıda bahsi geçen köylerdeki gayrimüslim Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını daha ayrıntılı olarak değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

A-Sosyal Durum

1- Köylerdeki Ermeni Nüfus Yapısı

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başlamalarıyla birlikte coğrafyadaki Hıristiyan unsurların şehirlerde ve belirli merkezi köylerde toplanmaya başladığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı dönemi ve Sinop şehri için de geçerlidir.

İncelediğimiz dönemde Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi 3 köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslimlerin mensubiyetleri hakkında defterlerde bir ayırım olmadığından ve reaya başlığı altında yazıldıklarından, gayrimüslimlerin Ermeni vatandaşı oldukları, hane reislerinin adlarından ve Çirnik köyündeki kilise görevlisinin Ermeni papası diye belirtilmesi yanında Ermeni reayanın papası olarak ifade edilmesinden anlaşılmaktadır.⁴ Ayrıca Kabalı köyünün kilise görevlisi içinde adı geçen reayanın papası diye belirtilmesi ve hane reislerinin isimlerinden hareketle Ermeni oldukları görülmektedir. Yaykıl köyündeki gayrimüslimlerin yine adlarından dolayı Ermeni olduklarını tespit etmekteyiz.

Sinop'un kırsal kesimindeki gayrimüslim köylerinin nüfusunu tespit edebileceğimiz en erken tarihli belgeler tahrir defterleridir. 1487 yılında yapılan tahrirden itibaren, daha sonraki her tahrirde gayrimüslim nüfusun azaldığı dikkati çekmektedir. 1487'de 5 köyde, 1530'da 6, 1560'da 1, 1582'de 2 köyde gayrimüslimler oturmakta idi. Her iki unsurun karışık olarak oturduğu köylerin sayısı ise daha fazla idi. Fakat köy sayısının azaldığı görülmektedir. 1487'de 29, 1530'da 16, 1560'da 25 ve 1582'de 23'tür.⁵ Klasik dönem diye adlandırdığımız bu dönemlerde, Sinop'un köylerindeki gayrimüslimlerin nüfusu hakkındaki bu tespitlerin, çalışmamıza konu olan XIX. yüzyılın ortaları için de geçerli olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz dönemde 2 nahiyeye tabi 3 divanda Müslümanlar ve gayrimüslim Ermenilerin ortak yaşadığı 3 köy bulunmaktadır. Sadece gayrimüslimlerin oturduğu köy ise bu nahiyelerde bulunmamaktadır.

³ S. Mübahat Küçüköğlü, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri", *Belleken*, C: 59, Ankara 1995, s. 395-412; Tevfik Güran, *Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri*", *Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985, s.301-320.

⁴ *BOA*, ML. VRD. TMT, No, 4680, Tarih, 1260-1261

⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 117.

Osmanlı Devleti'nde; temettuât defterlerinden daha önce düzenlenmiş olan 1831 tarihli ilk nüfus sayımının verileri vardır. Fakat kaza, nahiyeye ve köy bazında nüfus sayımının ayrıntılı dökümlerini gösteren bilgiler bulunmadığından, Sinop'a bağlı köyler hakkında bu sayımdan net veri sahibi olamamaktayız. Ama temel kaynağımız olan ve 1844-1845 yıllarında vergi yükümlülerini tespit etmek amacıyla düzenlenen, temettuât defterlerindeki verilerden Sinop'a tâbi köylerdeki gayrimüslim Ermeni nüfusunu tahmini olarak ortaya koyabilmekteyiz.

1844-1845 yılında yapılan temettuât sayımlarına göre Sinop'a tabi olan ve temettuât defterleri bulunan Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerinde Ermenilerin oturduğu köyler vardır. Bu nahiyelere bağlı, divan ve köylere ait olmak üzere düzenlenen defterlerdeki bilgilerden Çarşamba nahiyesine bağlı 5 divan, 6 köy olduğu ve bu köylerden sadece Kabalı köyünde Müslümanlarla gayrimüslim Ermeniler birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁶ Yaykıl nahiyesine bağlı ise 11 divan, 38 köy bulunmaktadır. Yaykıl'da Müslümanlarla, gayrimüslim Ermeniler Yaykıl ile Çirnik köylerinde birlikte oturmaktadırlar.⁷ İki nahiyeye tabi toplam 16 divân ile 44 köyün bulunduğu, ancak bunlardan sadece 3 köyde iki unsurun birlikte oturduğu görülmektedir.⁸

Tablo 1: Temettuât Defterlerine Göre Köylerdeki Müslüman ve Ermeni Nüfusu

Nahiyeye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Vergi Hanesi	Toplam
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs.	17	85
		Kabalı Erm.	49	245
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs.	6	30
		Çirnik Erm.	6	30
	Yaykıl	Yaykıl Müs.	7	35
		Yaykıl Erm.	9	45
Müs. Top.	3	3	30	150
Erm. Top.	3	3	64	320
G. Toplam	3	3	94	470

Beylikler döneminin idari yapılarından olan divân; belli sayıdaki köy ve

⁶ BOA, ML. VRD. TMT, No, 4694, Tarih, 1260-1261.

⁷ BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, Tarih, 1260-1261.

⁸ Bkz. Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2007, s. 81-83.

mezranın bağlı olduğu askerî-idarî birim idi.⁹ Osmanlı Devleti'ne de intikal eden ve genellikle Kuzey Anadolu'da görülen bu teşkilat, birkaç köyden müteşkil küçük idari yapılar olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁰

Sinop'ta da mevcut olan ve merkeze tâbi bulunan bu idari birimler ile bunlara bağlı olan gayrimüslim Ermenilerin Müslümanlarla birlikte oturdukları köylerdeki tahmini nüfusları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tahmini nüfusu hesaplarken birçok araştırmacı tarafından "Hane" karşılığı olarak esas alınan "5" katsayısı¹¹ dikkate alınmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere, Çarşamba nahiyesine tabi 1 divanda ve 1 köyde, Yaykıl'a tâbi ise 2 divanda ve 1'er köyde iki unsurun birlikte yaşadıklarını görmekteyiz. Bu köylerdeki toplam gayrimüslim Ermeni nüfus 320 olup köylerdeki Müslümanların nüfuslarından fazladır. Toplam nüfusun % 68'ini Ermeniler, % 32'sini ise Müslümanlar oluşturmaktadır.

Çarşamba nahiyesine tabi Kabalı divanına bağlı, 330 kişinin yaşadığı, Kabalı köyünün nüfusunun 85'i (% 26'sı) Müslüman, 245'i (%74'ü) Ermeni, Yaykıl nahiyesine tabi Yaykıl köyünün nüfusunun 35'i (%44'ü) Müslüman, 45'i de (%56'sı) Ermeni idi. Çirnik köyünün nüfusunun 30'u Ermeni (%50'si), 30'u da (%50'si) Müslüman idi.¹² Ermenilerin en kalabalık oldukları köyün Kabalı, en az nüfusa sahip oldukları köyün ise Çirnik olduğu görülmektedir. Genel toplamda ise gayrimüslim Ermeni nüfusun Müslümanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo: 1)

Sonuç olarak Müslümanlar ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları köylerin ikisinde Ermenilerin nüfuslarının çoğunlukta olduğu, bir köyde ise, Müslümanlar ile Ermenilerin eşit nüfusa sahip oldukları görülmektedir.

2-Ermenilerin Kullandıkları Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Ermenilerin yaşadığı köylere ait olan temettuât defterlerinden faydalanarak aile, kişi adları ve sıfatlarını tetkik ettiğimizde, sosyal yapıya yönelik bilgilere sahip olabilmekteyiz.

Köylerdeki gayrimüslim Ermeni hane reislerinin adlarının; nadiren baba adı, ama çoğunlukla baba lakabı kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Örneğin, hane reislerinin adları "Artin veledi Serkiz" veya "Sehak veledi Avanis" şeklinde baba adı kullanılarak yazıldığı gibi, çoğunlukla "Rehanoğlu Karabet", "Manukoğlu Simyon" ve "Beharoğlu Arya" şeklinde baba lakabı ifade edilerek yazılmıştır.¹³

⁹ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 45.

¹⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C: X, İstanbul 1953, s.1-16; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF, Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

¹² *BOA*, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No. 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261.

¹³ *BOA*, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No. 4680, 4683 4649, Tarih. 1260-1261.

Ayrıca yaptıkları meslekleri ifade eden “Kalyoncu, Mumcu, Usta, Çakıcı” gibi sıfatlar yanında, “Uzun, Kör, Topal” gibi fiziki durumlarını belirten Türkçe lakaplar da kullanmışlardır. Bu kullanımdan gayrimüslimlerin de isimlendirme konusunda, birlikte yaşadıkları Müslümanlar gibi kendi mesleki ve fiziki durumlarını belirten aynı ortak isimlendirmeleri kullandıkları söylenebilir.

Hane reislerinin adları gerek baba adı gerekse lakabı kullanılarak yazılmış, bu ifade ediliş şekillerinden hareket ederek her yerleşim biriminde akraba olan hane reislerini belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Çünkü hane reislerinin birbirlerinden farklı ve ayrıt edilebilmesine imkan veren adlar taşıdıkları müşahede edilmektedir. Bu da aynı adı veya lakabı taşıyan ailelerin tamamen olmasa da, kısmen bile olsa belirlenebilmesi söz konusu olabilmektedir.

Köylerdeki gayrimüslim Ermeni hane reislerinin adlarının yazımı; baba-oğul veya kardeşlerle aynı aile adını, lakabını taşıyan diğer kişiler şeklinde arka arkaya, bazen de araya birkaç hane gelerek yazılmıştır. Dolayısıyla köylerde akraba olan hane sayılarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin: Kabalı köyünde 5, Yaykıl köyünde ise 1 ailenin akraba olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Çirnik köyünde bu özellikleri taşıyan hane reisleri olmadığından akrabalığın bulunmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca akraba oldukları kesin olarak tespit edilen hanelerin dışındakiler arasında da bazı akrabalıkların olabileceği şüphesizdir. Ancak bu hane reislerinin adlarının başında kullandıkları; uzun, kalyoncu, mumcu, ince ve usta gibi sıfatlar çok sık rastlanan sıfatlar olduğundan diğer haneler ile akrabalık ilişkilerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.

Aynı aile adlarının ve lakaplarının farklı gayrimüslim köylerde de kullanılmış olması, bu hanelerin farklı yerleşim yerlerinde olsalar bile aralarında akrabalık bağının olduğunu ifade edebiliriz. Bu da bazı ailelerin bir kolunun diğer köylerde yaşadığının göstergesi olması muhtemeldir.

Sonuç olarak, köylerdeki gayrimüslim Ermeni haneler arasındaki akrabalığın hem yerleşim birimlerinin kendi içindeki haneler arasında, hem de yerleşim birimlerinin birbirleri arasında mevcut olduğu tespitlerimizden anlaşılmaktadır. Sosyal bakımdan; aile adları, lakapları ve kişi adları belirli özellikleri ifade etmesi bakımından önemli olduğu gibi kişilere izafeten kullanılan sıfatlar aynı derecede öneme sahiptir.

3-Ermenilerin Mesleki Dağılımı

Köylerdeki hane reislerini mesleki açıdan; ziraatla uğraşanlar, işçiler, esnaflık ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve mesleği olmayanlar olmak üzere beş grupta topladık. (Tablo 2).

¹⁴ BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No. 4680, 4694, Tarih.1260-1261.

Tablo 2: Ermeni Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Sıra No	Meslekler	Hane Sayısı		Oran (%)	
		MH	ERH	MH	ERH
1	Ziraatla Uğraşanlar	30	43	100	67,11
2	İşçiler	-	6	-	9,3
3	Esnaflık ve Ticaretle İlgili Meslekler	-	11	-	17,19
4	Görevliler	-	2	-	3,2
5	Mesleği Olmayanlar	-	2	-	3,2
Toplam		30	64	100	100

Bu ayrıma göre, söz konusu 2 nahiyeye tâbi 3 divan ile 3 köyün mevcut Ermeni 64 hanesinden; 43'ü (% 67,11) ziraatla uğraşan, 6'sı (% 9,3) işçi, 11'i (% 17,19), esnaflık ve ticaretle ilgili meslek sahibi olan, 2'si (% 3,2) görevli, 2'si (% 3,2) mesleği olmayanlardır. Köylerdeki Müslüman hanelerin tamamının ziraatla iştilal ettikleri dikkat çekmektedir. Bu durum Türk toplumunun geleneksel uğraşı alanının ziraat olduğunun göstergesidir.

Görüldüğü gibi Ermeni hane reislerinin mesleklerine göre dağılımında, ziraatla uğraşarak geçimini temin eden hane reislerinin sayısı en fazladır. Bu gurup içerisinde yer alanlar, temettuât defterlerinde “erbab-ı ziraat” tabiriyle belirtilmişlerdir. Ziraatla uğraşan Ermeni hane reisleri toprak sahibi değildi. Kiraladıkları topraklarda ziraat yapmaktaydılar.

Köylerde yaşayan Ermeni hane reisleri için yapmış olduğumuz tasnifte ikinci sırada esnaflık ve ticaretle ilgili mesleklere sahip olanlar yer almaktadır. Toplam 11 hane reisinin mesleği olan bu meslek grubu ziraattan sonra en fazla yapılan meslek olduğu anlaşılmaktadır. Bu hane reislerinin tamamı tütün ticareti ile uğraşmaktadırlar.¹⁵ Yani köylerdeki ticari faaliyetin Ermeni hane reisleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Buradan ticari faaliyetleri şehirde olduğu gibi köylerde de gayrimüslimlerin yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu da, Osmanlı Devletinde esnaflık ve ticaretle ilgili mesleklerle genellikle gayrimüslimlerin uğraştıklarının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü aynı köylerde yaşayan Müslümanların bu mesleklerle hiç uğraşmadıklarına şahit olunmaktadır. Ekonominin en önemli meslek gruplarında hep gayrimüslimlerin bulunduğu burada da görülmektedir.

Hane reislerinin mesleklerine göre dağılımında üçüncü sırada, işçiler yer almaktadır. Bu gruptaki Ermeni hane reislerinin hepsi hizmetkârlık yapmaktadırlar. Yani başka bir hane reisinin yanında bedenen çalışanlardır.

Mesleki dağılımın dördüncü grubunu görevliler oluşturmuştur. Toplam

¹⁵ BOA, ML. VRD. TMT, No, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261

2 tane görevli bulunmaktadır. Bunların 2'si de din görevlisi olan papazdır. Gayrimüslim Ermenilerin birlikte yaşadığı Yaykıl divanına bağlı Çirnik köyündeki papaz Ermeni papazı diye belirtildiği halde, Kabalı divanına bağlı Kabalı köyündeki papaz için böyle bir tanımlama yapılmamıştır. Bunun köylerdeki hane reislerinin adlarından dolayı Ermeni papazı olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerde Ermeni hane reisleri arasında yaptığımız mesleki tasnifte son grupta 2 kişi olarak belli bir mesleği olmayanlar yer almaktadır. Bunlar Kabalı köyünde yaşamaktadırlar. Belirli bir iş yaymayıp komşularının yardımıyla geçimlerini sağlayanlar olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak köylerdeki Ermeni hane reislerinin çoğunluğu, ziraatla uğraşanlar başlığı altında sıraladığımız ve defterdeki ifadeyle erbab-ı ziraat mesleği ile iştiğal ettikleri görülmektedir. Esnaflık ve ticaretle ilgili mesleklerden gayrimüslim Ermenilerin ticaret yaptıkları karşımıza çıkmaktadır. Köylerdeki gayrimüslim işçilerin hizmetkârlık yaptıkları, yani gündelikçi olarak diğer hane reislerinin yanında çalıştıklarını ifade edebiliriz. Şehirle mukayese ettiğimizde köylerde mesleki çeşitliliğin olmadığı, bunun daha ziyade köylerde gelir kaynakları tarıma dayalı olduğu için meslek çeşitliliğine ihtiyaç duyulmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı da köylerdeki meslekler, çoğunlukla tarım kaynaklı meslekler olmuştur.

Tablo 3: Ermeni Hane Reislerinin Mesleki Dağılımı

Nahiye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Erbab-ı Ziraat ve Kertse Kesen	Erbab-ı Ziraat	Ortakçı	Hizmetkâr	Tütün Ticareti	Papaz	Mesleği Olmayan
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs	17	16	-	1	-	-	-	-
		Kabalı Erm	49	-	33	-	3	10	1	2
		Toplam	66	16	33	1	3	10	1	2
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs	6	-	6	-	-	-	-	-
		Çirnik Erm	6	-	5	-	-	-	1	-
	Yaykıl	Yaykıl Müs	7	-	7	-	-	-	-	-
		Yaykıl Erm	9	-	5	-	3	1	-	-
		Toplam	28	-	23	-	3	1	1	-
Müslümanların Genel Toplamı			30	16	13	1	-	-	-	-
Ermenilerin Genel Toplamı			64	-	43	-	6	11	2	2

B-Ekonomik Durum

Ekonomik faaliyetlerin yerleşim yerlerinin özellik ve imkânlarına göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla şehirdeki ekonomik faaliyetlerle, köylerdeki ekonomik faaliyetler arasında farklılıkların olması doğaldır.

Şehirler, köylere göre daha yoğun bir hayatın yaşandığı kalabalık mekânlardır. Kalabalık bir nüfus ile buna bağlı olarak artan ihtiyaçlar ve isteklerin fazlalığı, şehirdeki ekonomik hayatın daha organize olmasını ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık, köyler veya daha genel bir ifadeyle kırsal kesim ekonomik hayatın, bir ölçüde ihtiyaç duyulmadığı için organize olmadığı, ilişkilerin şahsileştiği, üretimin geçimlik, tüketimin az ve yaygınlaşmadığı, gelir kaynaklarının en önemli alanını tarım ve hayvancılığın oluşturduğu küçük yerleşim birimleridir.¹⁶

Genellikle köylerin ekonomik yapısı, tarım ve hayvancılığa dayanmakla beraber bazen tarımsal, bazen de hayvansal üretimin öne çıktığı görülmektedir. Bazı köylerde ise, her ikisinin de ağırlık kazandığı müşahede edilmektedir. Ziraat üretimin bölgelere göre farklılıklar arz ettiği de muhakkaktır. Bölgelerin coğrafi özelliği, ekonomik yapının farklılıklar göstermesini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca gayrimüslim Ermenilerin ekonomik faaliyetleri arasında, hayvancılığın ve hayvansal üretimin de yaygın olduğu gözlenmektedir. (Bkz. Tablo: 13).¹⁷

1-Ermenilerin Gelir Kaynakları ve Dağılımı

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin ekonomik yapısı genel olarak dört değişik kaynaktan elde ettikleri gelirlere dayanmaktadır (Bkz. Tablo:4). İki unsur köylerde birlikte yaşadıklarından ekonomik yapılarını karşılaştırmak amacıyla gelir kaynaklarına ayrı ayrı yer verdik. Bu gelir kaynakları arasında ekonomik yapıya hakim, en önemli kaynağın Ermenilerin kiraladıkları tarlalarda yaptıkları ziraat üretim gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Ziraat üretim içerisinde yer alan değişik tahıl türlerinin bütün Ermeniler tarafından köylerde yetiştirilmekte olduğunu ve tütün gibi sanayi ürününün her köyde üretiminin yapıldığını gözlemlemekteyiz. (Bkz. Tablo. 9).

Ermenilerin ziraata dayalı ürünlerden olan, bostan ürünleriyle, meyvecilikle uğraşmadıkları için bu ürünlerden elde edilen gelirleri bulunmamaktadır. Ziraata dayalı ürünlerden sağlanan gelirler, gayrimüslim Ermeni hane reislerinin gelir kaynakları içerisinde birinci sırada yer almaktadır. Hatta ziraat ürünlerinden birlikte yaşadıkları Müslümanlardan daha fazla gelir elde ettikleri görülmektedir. Ermenilerin gelir kaynakları arasında, ikinci sırada hayvansal gelirler, daha sonra ticari gelir olarak tütün ticaretinden sağlanan gelirler

¹⁶ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 109.

¹⁷ Tablo 13'de görüldüğü gibi hayvancılıktan elde edilen gelir 1457 kuruşla toplam gelir içinde % 5,7' lik bir pay ile üçüncü sırada yer almaktadır.

gelmektedir. Ardından ise meslek gelirleriyle, en az kaynağı meydana getiren ve diğer başlığı altında topladığımız gelirler bulunmaktadır.

Gelir kaynaklarını Ermenilerin yaşadıkları köyler itibariyle incelediğimizde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. (Bk. Tablo 4). Ziraat ürünlerin geliri açısından, Kabalı köyündeki Ermeniler, 339 dönümden bir yılda elde ettikleri 17928 kuruşla en yüksek gelire sahip olmuşlardır. Ardından Çirnik ve Yaykıl köylerindeki gelmektedir. Bu köylerin ziraat üretim gelirlerinin yüksek olmasının sebebi; hem hane sayısı bakımından fazla olmaları, hem de ziraat üretimin dönüm olarak geniş alanlarda yapılmış olmasındandır. (Bkz. Tablo.7).

Hayvansal gelirden en fazla gelir 1117,5 kuruşla yine Kabalı köyü Ermeni hane reisleri tarafından sağlanmıştır. Onları yine Çirnik ve Yaykıl'daki Ermeniler takip etmektedir. Bu gelirin fazla olmasının sebebi ise Ermeni hane reislerinin küçükbaş hayvan yerine büyük baş hayvan yetiştirmeleri ve sayı olarak da daha fazla hayvana sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Tütün ticareti ise sadece Kabalı'daki Ermenileri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Maaş geliri olarak da yine en fazla gelirin sağlandığı Ermeni köyü Kabalı, ardında Yaykıl ve Çirnik gelmektedir. Diğer gelirler başlığında ise 906 kuruşla sadece Kabalı köyü bu gelire sahiptir.

Sonuç olarak, köylerdeki gayrimüslim Ermenilerin temel geçim kaynağının ziraat üretim gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Ziraat üretim gelirlerinin toplam hâsıla içerisindeki payı %78'dir. Bu da, ekonomilerinin çoğunlukla tarıma dayalı olduğunu, ama hayvancılık ile tütün ticaretinin de ekonomik faaliyet olarak önemli olduğunu görülmektedir. Ermenilerin yaşadıkları köylerde hane reisleri ziraat üretim gelirlerini kiraladıkları tarlalardan elde ettikleri için kira bedeli ödemekteydiler. Gayrimüslim Ermenilerin yaşadığı Kabalı köyünün ise diğer Ermenilerin yaşadığı köylere göre refah seviyesinin daha ileri olduğu, sağlanan gelirlerin yüksek olmasından anlaşılmaktadır.

a-Gelir Kaynaklarının Dağılımı

Köylerdeki gayrimüslim Ermeni hane reislerinin, yukarıda belirttiğimiz gelir kaynaklarından elde ettikleri toplam gelir 29160 kuruştur. Bu toplam gelir içerisinde tarla tarımından elde edilen gelirin toplam 22739,5 kuruş olduğu görülmektedir. Bu miktarda, toplam gelirin yarısından çok fazlasını oluşturmaktadır. Bu da, tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin, köylerdeki Ermeni hane reislerinin ana kaynağının tarımsal ağırlıklı olduğu göstermektedir.

Tablo 4: Köylerdeki Ermenilerin Gelir Dağılımı (Kuruş)

Köy Adı	Tarla Ziraatı	Bostan Ürünleri	Meyvecilik	Hayvancılık	Kereste Ticareti	Tütün Ticareti	Görevli Gelirleri	Kira Gelirleri	Diğer Gelirler	Toplam
Kabalı Müs	9654	760,5	1251	618	1595	-	420	545	-	14843,5
Kabalı Erm	17928	-	-	1117,5	-	2260	800	-	906	23011,5
Çirnik Müs	2616	247,5	54	80	-	-	120	-	-	3117,5
Çirnik Erm	1457,5	-	-	345	-	-	300	-	-	2102,5
Yaykıl Müs	1885,5	415	-	85	-	-	240	-	-	2625,5
Yaykıl Erm	3354	-	-	212	-	-	480	-	-	4046
Müs. Topl.	14155,5	1423	1305	783	1595	-	480	545	-	20586,5
Erm. Topl.	22739,5	-	-	1674,5	-	2260	1580	-	906	29160
Gen. Topl.	36895	1423	1305	2457,5	1595	2260	2060	545	906	49746,5

Tarımsal gelir kaynaklarını sırayla; 1674,5 kuruşla hayvancılık, 2260 kuruşla tütün ticareti, 1580 kuruşla meslek gelirleri ve 906 kuruşla da diğer gelirler takip etmektedir.

Gelir kaynaklarının toplam gelir içerisindeki oranlarına baktığımızda, en fazla gelirin % 78'lik oranla tarla tarımına ait gelirler olduğu, en az gelirin ise, % 0,3,1'lik oranla diğer gelirler başlığı altında topladığımız ve niteliği belirtilmeyen gelirler olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerdeki gayrimüslim Ermenilerin gelir kaynaklarının, oran olarak sıralanışı ise % 7,8 tütün ticareti geliri, % 5,7 hayvancılık, % 5,4 meslek gelirleri şeklindedir. Ticaret, meslek ve diğer gelir kaynakları dışındaki gelirlerin, yani çiftçilikten sağlanan gelirler olduğunu ve bu gelirlerin oranının % 83,7'ye ulaştığını görmekteyiz. Bu da Ermenilerin yaşadıkları köylerdeki gelir kaynaklarının ağırlıklı çiftçilikten sağlanan gelir olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu genel açıklamalardan sonra gelir kaynaklarını ve bu gelir kaynaklarının toplam gelir içerisindeki paylarını, Ermenilerin yaşadığı her bir köy için ayrı ayrı değerlendirdiğimizde en fazla gelire, Çarşamba nahiyesine tâbi, Kabalı köyü sakinlerinin sahip olduklarını görürüz. Bu köyde mevcut 49 Ermeni hanesinin bir yılda elde ettiği gelirin 23011,5 olduğu görülür. En az yıllık geliri bulunan Ermenilerin yaşadığı köy ise, Yaykıl nahiyesine tâbi ve 9 hanesi olan Yaykıl köyüdür. Yine Ermenilerin bulunduğu Çirnik köyü ile diğer köylerde birlikte ikamet ettikleri Müslümanların yıllık gelirleri tablo 4'de ortaya konulmuştur.

b-Hane Başına Düşen Gelir Miktarı

Kişi başına düşen gelir bir ülkedeki refah düzeyinin en önemli göster-

gesidir. Çünkü kişi başına düşen gelirin miktarı o ülkenin doğrudan ekonomik yapısıyla ilgili olup, bu gelirden meydana gelen artışlar ülkenin kalkınma gayretinin gidişatını gösterir.¹⁸ Yani bir ülkenin zenginliği ve refah seviyesinin göstergesi, kişi başına düşen gelir miktarıdır.

Sinop'ta Ermenilerin yaşadığı köylerindeki gelir miktarını ortaya koyarken, faydalanacağımız kaynağın özelliği vergi mükelleflerinin gelirlerini verdiğinden, burada incelemeye tâbi tutacağımız kişiler vergi hanesi olacaktır. Bu itibarla da, kişi başına düşen gelir miktarını tam olarak sağlıklı bir şekilde tahmin etme imkanı olamamaktadır. Ama hane başına düşen gelir miktarıyla ilgili, bazı karşılaştırmalar yapabilmemiz söz konusu olabilmektedir.

Ermenilerin, Müslümanlarla birlikte yaşadığı Kabalı, Çirnik ve Yaykıl köylerindeki hanelerden sadece Kabalı'da hane reislerinin ortalama gelirlerinin, hane başına düşen ortalama gelirin üzerinde olduğu görülmektedir. Diğer köylerdeki ise ortalama gelirin altında bir gelire sahiptirler. Bu da gayrimüslim Ermeni hane reislerinin gelirleri arasında kereste ticareti, bostan ürünleri, meyvecilik ve kira gelirlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. (Bkz. Tablo. 4).

Ermenilerin yaşadıkları köylerde ortalama gelirlerinin en yüksek olduğu köy, 469,62 kuruşla Kabalı köyü, gelirlerinin en düşük olduğu köy ise, 350,41 kuruşla Çirnik köyüdür. (Bkz. Tablo 5)

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin kendi köyleri ölçeğinde gelir ortalamasına göre artı ve eksi düzeyde gelire sahip olanlar ile bütün Ermenilerin yaşadığı köyler ölçeğinde ortalama gelir düzeyine göre artı ve eksi gelire sahip olanların sayısal analizi yanında birlikte aynı köylerde yaşadıklarından karşılaştırmak amacıyla Müslüman hane reislerinin değerleri de tablo 6'da gösterilmiştir.

Köy sakinlerinin köyleri genel ortalama gelirine göre artı gelire sahip hane reisleri en yüksek düzeyde % 26.53 oranıyla Çarşamba nahiyesine tâbi Kabalı'dır. Yani Kabalı köyündeki Ermeni hane reislerinin yaklaşık ¼'ü, köyün ortalama geliri üzerinde toplam hasıladan pay almışlardır. Bu anlamda en düşük oran ise, % 33.33' lük oranla Yaykıl nahiyesine tâbi Çirnik köyü ahalisi arasında gerçekleşmiştir.

---

¹⁸ Öztürk, *a.g.e.*, s. 115.

Tablo 5: Köylerde Hane Başına Düşen Gelir Miktarı (Kuruş)

Nahiye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Hane Başına Düşen Gelir	Köy Ortalamasına Göre
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs	17	14843,5	873,14	+
		Kabalı Erm	49	23011,5	469,62	+
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs	6	3117,5	519,58	-
		Çirnik Erm	6	2102,5	350,41	-
	Yaykıl	Yaykıl Müs	7	2625,5	375,02	-
		Yaykıl Erm	9	4046	449,55	-
Müs. Top	3	3	30	20586,5	686,21	+1,-2
Erm. Top	3	3	64	29160	455,62	+1, -2
Genel Top	3	3	94	49746,5	529,21	+2, -4

Ermenilerin yaşadığı köylerin genel ortalaması açısından bakıldığında, en yüksek oranda artı gelir sahibi olanlar, % 20,40 oranla yine Çarşamba nahiyesinin Kabalı köyünün Ermenileridir. Yani bu köy sakinlerinin % 20,40'ı bütün köylerin ortalama gelir düzeyi olan 539,15 kuruşun üzerinde gelir elde etmişlerdir. Kabalı Ermenilerinin köy ortalaması 469,62 kuruştur. Bu gelir ortalamasının üzerinde gelir sahibi köy sakinlerinin oranı ise % 26,53 düzeyindedir. Bu anlamdaki en düşük oran ise, Yaykıl nahiyesinin Çirnik köyünde gerçekleşmiştir. Buralardaki hane halkından hiç birinin köylerin ortalama gelirinin üzerinde bir gelire sahip olmadıkları müşahede edilmektedir. Demek ki bu köylerdeki hane halkı ortalama gelirin altında gelir sağlamışlardır.

Köy gelir ortalaması ve bütün köylerin gelir ortalamasına göre Çarşamba nahiyesinin Kabalı köyü ahalisinin % 26,53'ü köy ortalaması, % 20,40'ı ise bütün Ermenilerin meskun oldukları köylerin ortalaması bakımından ortalama gelir düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Kabalı Ermenilerinden 13 vergi hanesi köy ortalamasına göre, 10 vergi hanesi ise genel ortalamaya göre artı gelir elde etmişlerdir.

Tablo 6: Köy Ölçeğinde Ortalama Gelire Göre Hane Sayısı

Köy Adı	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Gelir	Köy ortalaması Üzerinde Gelir	Oran (%)	Köy Ortalaması Altında Gelir	Genel Ortalama Üzerinde Gelir	Oran (%)	Genel Ortalama Altında Gelir	Toplam Gelir
Kabalı Müs	17	873,11	7	41,17	10	12	70,58	5	14843,5
Kabalı Erm	49	469,62	13	26,53	36	10	20,40	39	23011,5
Çirnik Müs	6	519,58	3	50,00	3	3	50,00	3	3117,5
Çirnik Erm	6	350,41	2	33,33	4	0	00	6	2102,5
Yaykıl Müs	7	375,02	3	42,87	4	2	28,57	5	2625,5
Yaykıl Erm	9	449,55	3	33,33	6	3	33,33	6	4046
Müs. Topl.	30	686,21	13	43,33	17	17	56,66	13	20586,5
Erm. Topl.	64	455,62	18	28,12	46	13	20,31	51	29160
Gen. Topl.	94	529,21	31	32,97	63	30	31,91	64	49746,5

2-Köylerde Ermenilerin Toprağı Tasarruf Şekli ve Dağılımı

a-Toprağın Miktarı ve Tasarruf Şekli

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 3 köydeki ziraî amaçlı kaydedilen toplam toprak miktarı 1755 dönümdür. Bu toprakların % 72,25'i (1268 dönümü) ekili alanları, % 27,75'i (487 dönümü) nadasa bırakılmış toprakları oluşturmaktadır. Köylerdeki toplam toprağın, % 28,80'i (505,5 dönümü) Ermeniler tarafından ekilen topraklardır. Ermenilere ait nadasa bırakılmış topraklar bulunmamaktadır. Ermeniler ait toplam toprağın genel olarak köylere göre dağılımında, en yüksek pay 384,5 dönümle Çarşamba nahiyesinin Kabalı divanının Kabalı köyüne aittir. En az toprağa sahip Ermenilerin yaşadığı köy ise, 57 dönümle Yaykıl nahiyesinin Yaykıl divanının Yaykıl köyüdür.

Yerleşim yerlerinin sahip olduğu toplam toprak miktarı içerisinde, en yüksek düzeyde ekili alana sahip topraklar sırayla Kabalı köyü, Çirnik ve Yaykıl köylerinin Ermeni hanelerine ait olup, buralardaki hane reisleri tasarruflarında bulundurdıkları toprakların tamamını ekmişlerdir. Çünkü gayrimüslim hane reisleri kiraladıkları topraklarda üretim yapmaktaydılar. Bunlar arasında da ekili alan itibariyle en az toprak, % 11,28'le Yaykıl köyü Ermeni hane reislerine aittir.

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 3 köyde ekili alan miktarı 1268 dönümdür. Bunun 505,5 dönümü Ermenilerin kullanımında olan

topraklardır. Bu toplam ekili alanın, ekim yapılan ürün cinsinden dağılımı ise şu şekildedir: 449 dönüm genellikle tahıl ekimi yapılan tarlalardır. Bostan ürünleri yetiştirilmemektedir. 56,5 dönümü ise sanayi bitkisi olan tütün ekiminin yapıldığı topraklar oluşturmaktadır. (Bk. Tablo 7-8).

Tabloda görüldüğü üzere Ermeni hane reisleri tarafından ekili alanların en büyük kısmını % 88,82'lik oranla tahıl ürünlerinin ekiminin yapıldığı topraklar, % 11,18'inde tütün ekimi yapılan topraklar meydana getirmektedir.

Tablo 7: Köylerdeki Ekili Alanların Ürün Cinsine Göre Dağılımı (Dönüm)

Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahıl Ekimi	Bostan Ekim	Tütün Ekimi	Toplam
Kabalı	Kabalı Müs.	17	527	17,5	9	553,5
	Kabalı Erm.	49	339	-	45,5	384,5
Çirnik	Çirnik Müs.	6	85	6	2	93
	Çirnik Erm.	6	60	-	4	64
Yaykıl	Yaykıl Müs.	7	108	6	2	116
	Yaykıl Erm.	9	50	-	7	57
Müs. Topl.		30	720	29,5	13	762,5
Erm. Topl.		64	449	-	56,5	505,5
Gen. Topl.		94	1169	1198,5	69,5	1268

Ermenilerin yaşadıkları köyler itibariyle ekili toprağın dağılımına baktığımızda, en fazla ekili toprağın 384,5 dönümle (% 76.06) Kabalı olduğu görülmektedir. En az ekili toprağa sahip köy ise, 57 dönümle (% 11,28) Yaykıl köyüdür.

Köylerdeki toprakları, ekili bulunduğu ürünler açısından ele alarak, köyler bakımından değerlendirdiğimizde, en fazla tahıl ekimi yapılan topraklara sahip olan köyün 384,5 dönümle, yine Kabalı köyü olduğunu görürüz. Tütün ekiminin en fazla yapıldığı toprağın olduğu yer de, 45,5 dönümle, Çarşamba nahiyesine tâbi Kabalı köyündedir. Ermenileri iskan ettikleri 3 Köyde de tütün ekiminin yapıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Ermenilerin yaşadıkları köylerdeki ekili toprakların dağılımına baktığımızda, ziraî üretim çeşidine ve köylere göre toprak dağılımında farklılıklar görülmektedir. 3 köyde de hem tahıl hem de tütün üretiminin değişik oranlarda yapıldığını müşahade etmekteyiz.

Üretimdeki verimi artırmak amacıyla üretim dışı tutularak nadasa bırakılan toprakların, Ermeni hane reisleri için söz konusu değildi. Çünkü onlar köylerde kiraladıkları topraklarda üretim yapmaktaydılar.

Tablo 8: Köylere Göre Toprak Dağılımı (Dönüm)

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Ekili Toprak (Dön)	Hane Başına Düşen Ekili Toprak	Toplam Gayr-i Mezru Toprak	Hane Başına Gayr-i Mezru Toprak	Toplam Toprak (Dönüm)	Hane Başına Düşen Toplam Toprak (Dön)	Ekili Toprak (%)	Gayr-i Mezru Toprak (%)
Kabalı Müs	17	553,5	32,55	386	22,70	939,5	52,26	58,92	41,08
Kabalı Erm	49	384,5	7,84	-	-	384,5	7,84	100	-
Çirnik Müs.	6	93	15,5	53	8,83	146	24,33	63,70	36,30
Çirnik Erm	6	64	10,66	-	-	64	10,66	100	-
Yaykıl Müs.	7	116	16,57	48	6,85	164	23,42	70,73	29,27
Yaykıl Erm	9	57	6,33	-	-	57	6,33	100	-
Müs. Topl.	30	762,5	25,41	487	16,23	1249,5	41,65	64,45	27,75
Erm. Topl.	64	505,5	7,90	-	-	505,5	7,90	100	-
Gen. Topl.	94	1268	13,48	487	16,23	1755	49,55	72,25	27,75

b-Hane Başına Düşen Toprak Miktarı

Köylerdeki Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 3 yerleşim biriminde, mevcut 64 hane halkının sahip olduğu toplam toprak miktarı 505,5 dönüm idi. Buna karşılık, vergi hanesi başına düşen toplam toprak miktarı 7,89 dönümdür. Bu miktar sadece ekili toprakların toplam oranını ifade etmektedir. Çünkü Ermeniler toprakları kiraladıklarından nadasa bırakılan toprakları bulunmamaktadır. Köyler itibariyle hane başına düşen toplam toprak miktarı açısından konuya baktığımızda, en fazla toprağın 10,66 dönümle, Yaykıl divanının Çirnik köyündeki, en az toprağın ise 6,33 dönümle aynı divanının Yaykıl köyünün Ermeni hane reislerine ait olduğu görülmektedir. Hane başına düşen toplam toprak dağılımında Çirnik ve Kabalı köydeki ortalamanın, genel ortalamanın üzerinde Yaykıl'da ise altında olduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo 8).

Ermeni hane reislerinin ekim yaptıkları toprakların, ekilen ürünlerin cinslerine göre miktarları ise şu şekildedir: Tahıl ekimi yapılan toprakların hane başına düşen miktarı 7,01 dönümdür. Tütün üretimi de ise hane başına düşen ekili alan miktarı 0,88 dönümdür.

3-Ermeni Hane Reisleri Tarafından Yetiştirilen Ürünler

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadığı köylerde yetiştirilen zirai ürünleri; taneli bitkiler olarak bilinen tahıllar ve tarla ürünleri, sanayi ürünleri, bostan ürünleri ve meyveler olmak üzere gruplandırabiliriz. Bu ürünlerden sadece taneli bitkiler, tarla ürünlerinden olan sarımsak ile sanayi ürünü olan tütün Ermeniler tarafından yetiştirilmektedir. Diğerleri ise birlikte aynı köyü paylaştıkları Müslümanların yetiştirdikleri ürünlerdir.

Yetiştirilen ürünleri belirlediğimiz gruplamaya göre, aşağıdaki tablo verilerinden yararlanarak değerlendirilelim. Tahıl ürünlerinden en çok ekimi yapılan üründen başlayarak sıralanışının; arpa, buğday, mısır ve yulaf şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ermeniler tarafından üretimi yapılan, tahılların toplam miktarı 3635 kiledir. Bu toplam içerisinde 1380 kile ve % 37,96'lık oranla arpa, en fazla yetiştirilen tahıldır. Her köyde üretimi yapılan arpa, köyler itibariyle en çok 1050 kileyle Kabalı'da en az miktarda 145 kileyle Yaykıl köyünde yetiştirilmiştir.

Temel gıda maddesi olan ve üretimi köylerin hepsinde yapılan buğday, 1295 kile miktar ve % 35,62'lik oranla tahıl üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Buğday üretiminin en yüksek olduğu köy 960 kileyle Kabalı köyü, en düşük miktarda üretimin yapıldığı yer de 145 kileyle Çirnik köyüdür.

Tahıl ürünleri arasında yer alan mısır, 735 kile ve % 22,70'lik payla üçüncü sıradadır. Mısır en fazla 735 kile olarak Kabalı köyünün Ermeni hane reisleri yetiştirilmiştir. En az miktarda 40 kile olarak Yaykıl köyünde üretilmiştir.

Hayvan yemi olarak kullanılan ve her Ermeni köyünde üretimi yapılan yulaf, 135 kile ve % 3,72'lik payla yetiştirilen tahıllar arasında dördüncü sırada yer almaktadır. En fazla 85 kileyle; Çirnik köyünde, en az miktarda 20 kileyle; Kabalı köyünde üretimi yapılmıştır.

Tarla bitkisi olarak, ekili tarla alanı içerisinde yer alan fakat kaç dönüm toprakta üretimlerinin yapıldığı belirtilmeyen; sarımsağın miktarını öşür bedellerinden tespit edebilmekteyiz. Dolayısıyla 3 köydeki Ermeniler tarafından da ekimi yapılan sarımsak, toplam 245 kile üretilmiştir. Köyler itibariyle en yüksek miktarda 150 kileyle Yaykıl köyünde, en düşük miktarda 20 kile olarak Kabalı Köyünde yetiştirilmiştir.

Sanayi bitkisi olarak dönüm başına en yüksek verimin alındığı tütün; 56,5 dönümde 3 köydeki Ermeniler tarafından yetiştirilmekteydi. En çok, 45,5 dönümde, Kabalı köyünün Ermeni hanelerince ekimi yapılmıştır. Ayrıca mevcut diğer, Çirnik ve Yaykıl köylerindeki Ermeni hanelerinin de tütün yetiştirdikleri görülmektedir. Tütün ekiminin en az olarak 4 dönümde, Çirnik köyünde yapıldığını görmekteyiz. (Bkz. Tablo 9).

Sonuç olarak köylerde yetiştirilen tahıllar ile tarla ürünlerinin toplam miktarı 3880 kiledir. Bu toplam miktarın ürünler itibariyle dağılımı, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre, tahıllardan arpa ve buğdayın en çok üretimi

yapılan ürünler olduğunu, diğer tahıl ürünlerinden mısırdan hemen hemen 3,5 kat, yulaftan ise yaklaşık 20 kat daha fazla, tarla ürünlerinden ise ortalama 11 kat daha çok üretildiklerini söyleyebiliriz. Yetiştirilen ürünlerin birim fiyatını, alınan öşür bedeli üzerinden kile olarak hesapladığımızda; arpanın 4 kuruş, buğdayın 8 kuruş, yulafın 3 kuruş, mısırın birim fiyatının 4 kuruş ve sarımsağın da 3 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Köylerde Yetiştirilen Ürünlerin Dağılımı

Köy Adı	Tahullar ve Tarla Ürünleri (Kile)								Sanayi Ürünü	Bostan Ürünleri
	Arpa	Buğday	Mısır	Yulaf	Gernik	Sarımsak	Keten	Keten Tohumu	Tütün (Dönüm)	Bostan Ürünleri (Dönüm)
Kabalı Müs.	610	600	90	240	60	150	55	450	9	17,5
Kabalı Erm.	1050	960	735	20	-	20	-	-	45,5	-
Çirnik Müs.	125	130	20	90	-	60	-	-	2	6
Çirnik Erm.	185	145	50	85	-	75	-	-	4	-
Yaykıl Müs.	135	145	25	20	-	100	-	-	2	6
Yaykıl Erm.	145	190	40	30	-	150	-	-	7	-
Müs. Topl.	870	875	135	350	60	250	55	450	13	29,5
Erm. Topl.	1380	1295	825	135	-	245	-	-	56,5	-
Gen.Topl.	2250	2170	960	485	60	495	-	450	69,5	29,5

4-Hayvancılık

Köylerde Ermeni hane reisleri arasında hayvancılığın gelir kaynakları arasında üçüncü sırada yer alması, yaygın olarak yapılan bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Toplam hasıla içerisindeki payı da % 5,7'dir. Hayvancılığın, ihtiyaçları karşılamaktan öte, piyasa için üretim yapılan bir uğraşı alanı olduğunu ifade edebiliriz. Hayvan olarak, büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin yanında sadece Kabalı köyünde arıcılığın yapıldığı dikkati çekmektedir.¹⁹ Köyler itibariyle hayvanların sayısı ve türleriyle, elde edilen gelirin değerlendirilmesini şöyle açıklayabiliriz:

Köylerde küçükbaş hayvancılığın, Müslüman hane reislerince, büyük baş hayvancılığın ise iki unsur tarafından da yapıldığı görülmektedir. Büyük baş hayvan türü olarak sığır, camus (manda), Buzağı, dana, düve ile koşum ve yük hayvanlarının yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında daha çok sığır türü hayvanlar bulunmaktadır. Sığır türünde gelir getiren sağmal inek dışında diğerlerinden gelir kaydedilmemiştir. Camus türünde sadece sağmal camustan

¹⁹ BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4694, Tarih.1260-1261

gelir elde edilmiştir. Koşum ve yük hayvanlarından sağlanan bir gelir bulunmamaktadır. Sığır türü içerisinde koşum hayvanı olarak kullanılan karasığır öküzüyle, camus türündeki camus öküzü sayısı türleri içerisinde en fazla olan büyük baş hayvanlardır. Yük hayvanı olarak kullanılan türler içerisinde en fazla miktarda kısır bulunmamaktadır. (Bkz Tablo 10-11).

Tablo 10: Köylerdeki Küçük Baş ve Büyük Baş Hayvan Dağılımı ve Geliri

Köy Adı	K. Baş Hayvan (Adt)	Gelir Getiren K. Baş Hayvan (Adt)	Toplam Gelir (Krs)	B. Baş Hayvan (Adt)	Gelir Getiren B. Baş Hayvan (Adt)	Toplam Gelir (Krs)	Genel Toplam Gelir
Kabalı Müs	25	20	55	163	38	545	600
Kabalı Erm	-	-	-	326	88	1095	1095
Çirnik Müs	95	95	195	51	6	80	275
Çirnik Erm	-	-	-	59	11	150	150
Yaykıl Müs	-	-	-	65	11	85	85
Yaykıl Erm	-	-	-	49	17	212	212
Müs. Top.	120	115	250	279	55	710	960
Erm.Top.	-	-	-	434	116	1457	1457
G.Toplam	120	115	250	713	170	2167	2417

Tablo 11: Köylerdeki Büyük Baş Hayvanların Köylere Göre Dağılımı (Adet)

Köy Adı	Karasığır Öküzü	Cam us Öküzü	Sağmal Karasığır İnek	Sağmal Camus İnek	Gayri sağmal Karasığır İnek	Karasığır Buzacağı	Karasığır Dana	Karasığır Düve	Camus Malak	Camus Dana	Camus Düve	Toplam
Kabalı Müs	30	20	31	7	9	29	17	14	4	2	-	163
Kabalı Erm	48	46	75	13	3	78	20	26	17	-	-	326
Çirnik Müs.	22	8	5	1	2	4	4	3	1	-	1	51
Çirnik Erm	20	10	8	3	1	8	3	4	1	-	1	59
Yaykıl Müs	16	4	16	-	5	4	8	12	-	-	-	65
Yaykıl Erm	4	8	13	4	1	8	5	1	5	-	-	49
Müs. Top.	68	32	52	12	16	37	29	29	5	2	1	279
Erm.Top.	72	64	96	20	5	94	28	31	23	-	1	434
G.Toplam	140	96	148	32	21	225	57	60	28	2	2	713

Köylerde tarım için tarla sürümünde ve taşımacılıkta faydalanılan hayvan türlerini toplu bir şekilde değerlendirdiğimizde, koşum ile taşıma amaçlı faydalanılan at ve kısrağın 3'er tane ve sayı olarak da en çok bulunan hayvandır. Bu hayvanların yavrusu olan tay en fazla olan hayvan türü olarak görülmektedir. (Bkz. Tablo 12).

Tablo 12: Köylerdeki Yük Hayvanların Dağılımı

Divan ve KöyAdı	Kısrağ (Adet)	Tay (Adet)	At (Adet)	Toplam
Kabalı Müs	14	3	2	19
Kabalı Erm	3	4	1	8
Çirnik Müs	2	2	-	4
Çirnik Erm	-	1	1	2
Yaykıl Müs	2	5	-	7
Yaykıl Erm	-	-	1	1
Müs. Top.	18	10	2	30
Erm. Top.	3	5	3	11
G.Toplam	21	15	5	41

Köylerde Ermeni hane reislerine ait toplam büyük baş hayvan sayısı, yük hayvanları da dahil 445'dir. Değişik amaçlarla yetiştirilen ve değişik alanlarda kullanılan, bu toplam sayının 326'sı (% 73,25) sığır, 108'i (% 24,26) camus ve 11'i (% 2,5) yük hayvanıdır. Toplam sığır türünün 96'sı sağmal inek, 20'side sağmal camus ineğidir. Bu hayvanlardan sağlanan yıllık gelir de 1457 kuruştur. Hayvanlardan sağlanan gelirler, süt ve yağ gelirleridir. Ayrıca hayvan başına düşen yıllık gelirin, genellikle sağmal karasığır inek için 10 kuruş, sağmal camus inek için de 20 kuruş olduğunu temettuât kayıtlarından tespit etmekteyiz.²⁰

Büyük baş hayvanlardan sağmal inek en fazla miktarda, 75 adet olarak Kabalı Ermeni hane reisleri yetiştirilmekteydi. Sağmal camus inek de, 13 adet olmak üzere yine Kabalı'da beslenmekteydi. Tarımda tarla sürümünde yaralanılan karasığır öküzünün, en fazla olduğu yerleşim birimi 48 adetle Kabalı ve camus öküzünün en fazla olduğu yer yine 46 adetle Kabalı'da bulunmaktadır. Yük hayvanı olan ve taşımacılıkta kullanılan kısrağ ile at en fazla miktarda, 4 adet olarak Kabalı Ermenilerinde, tay ise 4 adet kabalı'da 1 tane ise Çirnik'te bulunmaktaydı.

Ermeni hane reislerine ait hayvanların köyler itibariyle genel olarak dağılımına baktığımızda, hayvancılığın en yoğun olduğu köyün Kabalı olduğu

²⁰ BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4680, 4683,4 694, Tarih.1260-1261

görülmektedir. Burada 326 adet büyük baş, 8 adet yük hayvanı ve 1,5 kovan da arı bulunmaktaydı.²¹ Ardından 59 büyük baş, 2 adet yük hayvanı ile Çirnik²² 49 büyük baş ve 1 adet yük hayvanı ile Yaykıl'daki²³ Ermeni hane reisleri gelmektedir. Hayvancılıktan elde edilen gelirler açısından baktığımızda Kabalı'daki Ermeni hane reislerinin sağladığı gelir, büyük baş hayvancılıktan 1050 kuruş ve arıcılıktan elde edilen gelir 22,5 kuruş olmak üzere toplam 1072,5 kuruşla en fazla gelir sağlayanlardır. Daha sonra 212 kuruş ile Yaykıl ve 150 kuruşla da Çirnik köylerindeki Ermeni hane reisleri gelmektedir. Hayvancılıktan elde edilen en az gelirden Çirnik köyünün sakinlerine aittir.

5-Vergi Türleri

Bir devletin devamlılığını ve devlet olma özelliklerinden kaynaklanan fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gelir kaynaklarına ihtiyacı vardır. Tarih boyunca da devletlerin en önemli gelir kaynaklarını vergiler teşkil etmiştir. İşte, devletin faaliyetlerinin yürütülebilmesi için ekonomik kaynaklardan siyasi kararlar, devlete kaynak aktarılması anlamını ifade eden vergi²⁴ tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel mekanizmalarından biri olmuştur²⁵. Bu sebeple vergilendirme, nüfusun hayat şartlarını, gıda miktarını ve yatırım yapma gücünü belirlediği gibi aynı zamanda ekonomik değişmelere cevap verme yöntemini de etkilemektedir.

Osmanlı Devleti yöneticileri, devletin hâkimiyeti süresince tarihten gelen tecrübe ve birikimlerine, yeni şartlar karşısında üretilen orijinal fikirlerini yansıtarak, çeşitli safhalarda karşılaşılan güçlükleri çözüme kavuşturmada kullanarak, değişik karakterler ve uygulama biçimlerinde düzenlemeler yapmışlardır. XIX. yüzyılın ortalarında, Tanzimat'la birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi malî yapının yeniden düzenlenmesi konusunda pek çok reform çalışması yapılmıştır. Dolayısıyla Tanzimat, uzun yıllar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı vergi sisteminin, köklü değişimine başlangıç olmuştur.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan, bu dönem süresince ve sonrasında devam eden vergi reformlarıyla, dönemin yöneticilerinin vergi sistemine getirmeye çalıştıkları en önemli yenilik, basit ve sade bir uygulama biçimini kazandırmak olmuştur. Gayrimüslim tebaadan "cizye" alınması esası devam ettirilmiştir. Aynı şekilde "tekalif-i örfîye" adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek yeniden bir bütün halinde "vergi-yi mahsus" adı altında alınması kararlaştırılmıştır.²⁶

²¹ BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4694, Tarih.1260-1261

²² BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4680, Tarih.1260-1261

²³ BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4683, Tarih.1260-1261

²⁴ Öztürk, a.g.e., s.173.

²⁵ Güran, a.g.m., s.316.

²⁶ Tefvik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-*

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren çok çeşitli vergiler düzenlenip halktan tevzi edilmiştir. Ancak biz burada çalışmamızın ana kaynağını oluşturan temettuât defterlerinde zikredilen ve yukarıda belirttiğimiz belli başlı vergiler üzerinde duracağız. Önce vergiler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, köylerdeki uygulanmasının değerlendirmesini yapacağız.

a-Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine getirilen “An-cemaati Vergi”, “Vergi-yi Mahsusa”, “Vergü” ve “Komşuca Alınan Vergi”²⁷ gibi değişik adlar verilen bu vergi, 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Vergi-yi mahsusa herkesin az çok kazancı gözetilerek tevzi edilen ve dikey eşitliği sağlayabilme özelliği gösteren, genel bir vergi özelliği taşımaktaydı

Ermeni hane reislerinin yaşadığı 3 köyde 56 vergi-yi mahsusa yükümlüsünün, toplam ödediği vergi miktarı 2378,5 kuruştur. Hane başına düşen ortalama vergi miktarı da 42,47 kuruştur. Vergi-yi mahsusanın köylerde yaşayan Ermeni hane reisleri itibarıyla dağılımına baktığımızda, en yüksek verginin 1745,5 kuruş olarak Kabalı’daki yükümlülerinden tahsil edildiği anlaşılmaktadır. En fazla vergi mükellefinin bulunduğu bu köyde, hane başına düşen ortalama vergi miktarı 40,49 kuruştur. Bu oran 3 köydeki Ermeni hane reislerinin genel ortalama gelirinin altındadır. En düşük vergi-yi mahsusayı da, 5 mükellefi olan ve 279 kuruş ödeyen Çirnik köyü yükümlüleri vermişlerdir. Söz konusu köyde hane başına düşen ortalama vergi miktarı 55,80 kuruştur. Bu oran genel ortalamanın üzerindedir. Hane başına düşen ortalama vergi miktarının en yüksek olduğu köy, 5 mükellefiyle ve 55,80 kuruşluk miktarıyla Çirnik’tir. En düşük ortalama gelire sahip olan köy de, 43 vergi yükümlüsüyle ve 40,59 kuruşluk vergi miktarıyla Kabalı köyündeki Ermeni haneleridir.

Toplanan vergi-yi mahsusanın oran olarak dağılımı şöyledir. Hane sayısı bakımından Ermenilerin en kalabalık olduğu Kabalı köyünden, en fazla oranla toplam verginin % 3,3’ünün toplandığını görmekteyiz. En az oran % 0,5’lik miktarla Çirnik mükelleflerinden toplanmıştır. Diğer yerleşim birimlerindeki vergi-yi mahsusanın dağılımının ise birbirine yakın oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. (Bkz Tablo 13).

Vergi-yi mahsusedan muaf tutulan hane reisleri bulunmaktadır. Bunlar genellikle, emlaki, arazisi ve hayvanatı olmayanlar ve çalışacak kudreti bulunmayan hane reisleridir. Yani herhangi bir gelire sahip olmayanlardır. Bunlar temettuât kayıtlarında, komşularının yardımıyla geçinen ve çalışmayacak durumda olanlar, yetimler, bedensel özürlüler, dilenciler ile belli bir sanatı olmayanlar olarak belirtilmişlerdir. Ayrıca mesleği hizmetkârlık

1861), Ankara 1989, s.13.

²⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 174, Salih Aynural, *Tanzimat Dönemi Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul 1994, s.103

olup, herhangi bir mal varlığı olmayanlar ve görevli olan papazlardan vergi tahsil edilmemiştir.²⁸

Tablo 13: Köylerdeki Vergi-yi Mahsusanın Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplanan Vergi (krş)	Hane Başına Düşen Vergi (Krş)	Oran (%)
Kabalı Müs	16	1767	120,43	3,4
Kabalı Erm	43	1745,5	40,59	3,3
Çirnik Müs	6	280	46,66	0,5
Çirnik Erm	5	279	55,80	0,5
Yaykıl Müs	7	930	132,85	1,7
Yaykıl Erm	8	354	44,25	0,6
Müs. Top.	29	2927	100,93	55,17
Erm. Top.	56	2378,5	42,47	44,83
G.Toplam	85	5305,5	62,41	100

b-Öşür

Öşür kelime anlamı olarak onda bir anlamına gelmektedir. Fakat daha geniş anlamıyla, İslam toprak hukukuna göre sakinleri isteyerek Müslüman olan yerler ile savaş yoluyla alınıp gaziler arasında paylaştırılan topraklar üzerinde, ürünlerin gayrisafı miktarının 1/10 oranında alınan bir arazi vergisini ifade etmektedir.²⁹ Aynı zamanda ibadet niteliğinde olup, arazinin zekâtı olarak değerlendirilmektedir.³⁰ Öşür vergisi, hububat, bostan, meyve bahçesi, bağ ve otlaklardan elde edilen zirai mahsullerden alınmıştır.³¹

Öşür anlam itibarıyla, onda bir olmakla beraber yukarıda belirtildiği gibi farklı oranlarda tahsil edilmekteydi. Bunun en önemli sebeplerinden birincisi, öşür vergisi içerisinde matrah menşeleri birbirinden farklı olan çeşitli vergilerin bir arada tahsil edilmesiydi.³² İkincisi ise, tarım yapılan arazinin verimliliğe ile ilgilidir.³³ Ancak Tanzimat dönemine gelindiğinde, çeşitli sancaklarda farklı farklı olarak alınan öşür vergisinin, kelimenin anlamına uygun olarak 18 Nisan 1840 tarihli bir ilmühaberle, genel olarak bütün mahsullerden onda bir oranında alınması kararlaştırılmıştır.³⁴ Tanzimat'ın uygulanmadığı yerlerde de öşürün, eski tahrir defterlerinde görülen oranlar üzerinden tahsil edilmesine

²⁸ BOA, Maliye Nezaretî ML. VRD. TMT, No: 4680, 4683, 4694, Tarih.1260-1261

²⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 184.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C: IX, s. 485.

³¹ Barkan, *a.g.m.*, s. 486; Öztürk, *a.g.e.*, s. 184; M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 138.

³² Barkan, *a.g.m.*, s. 487.

³³ Aynural, *a.g.e.*, s. 122.

³⁴ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, Dersaadet 1330, s. 241; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s. 163.

devam edilmiştir.³⁵

İncelediğimiz dönemde, Ermeni hane reislerinin yaşadığı köylerde öşür vergisi 10/1 oranında uygulanmaktaydı. Toplam 3 yerleşim biriminde 45 vergi yükümlüsü hane reisinden, 2378,5 kuruş öşür vergisi tahsil edilmiştir. Hane başına düşen ortalama öşür vergisi yükü 51,85 kuruştur. Toplam öşür vergisi yükü köylerde, ziraat yapılan toprakların geniş bir alanı kaplamasına ve elde edilen ürüne bağlı olarak yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu fazlalığın hem miktar bakımından, hem de hane başına düşen vergi yükü bakımından olduğu görülmektedir.

Öşür vergisinin köylere göre dağılımına baktığımızda, en fazla verginin 1803,5 kuruş olarak Kabalı köyü Ermeni hanelerinden tahsil edildiği görülmektedir. Hane başına düşen miktar ise 53,04 kuruştur. Bu oran köylerdeki genel ortalamasının üzerindedir. En düşük öşür vergisi 5 vergi mükellefi bulunan ve 168 kuruş ödeyen Çirnik köyü Ermeni yükümlülerinden toplanmıştır. Bu köyde hane başına düşen vergi miktarı 33,60 kuruşla genel ortalamasının altında kalmıştır. Hane başına düşen vergi miktarının en yüksek olduğu yerleşim birimi, 6 vergi mükellefi bulunan ve 60,33 kuruş ortalama gelire sahip olan Yaykıl köyü Ermeni sakinleridir.

Köylerde iskan eden Ermeniler ziraî üretim faaliyetiyle uğraşmışlardır. Öşür vergisinin ziraî üretime dayalı olması sebebiyle bu mükelleflerden de vergi tahsili yapılmıştır. Ermenilerin yaşadığı 3 köyde ortalama hane başına düşen vergi miktarı Kabalı ve Yaykıl'da genel ortalamasının üzerinde Çirnik'te ise altında gerçekleşmiştir.

Tablo 14: Köylerdeki Öşür Vergisinin Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplanan Vergi Krş)	Hane Başına Düşen Vergi (Krş)	Oran (%)
Kabalı Müs.	16	1360	35,00	3,23
Kabalı Erm.	34	1803,5	53,04	4,30
Çirnik Müs.	6	254,5	42,4	0,60
Çirnik Erm.	5	168	33,60	0,40
Yaykıl Müs.	7	251	35,85	0,60
Yaykıl Erm.	6	362	60,33	0,87
Müs. Top.	29	1865,5	64,32	44,43
Erm. Top.	45	2333,5	51,85	55,57
G.Toplam	74	4199	56,74	100

Köylerde Ermenilerden tahsil edilen öşür vergisinin oran olarak dağılımına baktığımızda % 4,30 gibi en yüksek oranla Kabalı'dan toplandığını

³⁵ Barkan, *a.g.m.*, s. 487; Öztürk, *a.g.e.*, s. 184.

görmekteyiz. En az oran da % 0,40'lık miktarla Çirnik köylerindeki Ermenilerden tahsil edildiği görülmektedir. Yayıllı köyü Ermeni sakinlerinin öşür vergisinin oranı ise 0,87'dir. (Bkz. Tablo 14).

c-Cizye

İslam hukukunda “cizye” zimmîler üzerine tarh edilen himaye ve emniyet vergisinin adıdır.³⁶ Zimmîler ise İslam dininin hizmetine girmiş gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 4-75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerinden tahsil edilen bir baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf³⁷ tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inanç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı.³⁸

Osmanlı Devleti'nde geleneksel İslamî cizye anlayışı benimsenerek ülkede bulunan zimmî statüsündeki kişilerden cizye vergisi alınmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren alınmaya başlayan cizye vergisi, aynı zamanda devletin çok önemli gelir kaynaklarından birini de teşkil etmekteydi.³⁹

Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre al'â (yüksek), evsat (orta), ednâ (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi. Yani mükellefler gelirlerine göre zengin, orta halli ve fakir diye bu sınıflardan birine dahil olarak bu vergiyi öderlerdi. İlk dönemlerde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zenginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15, 30, 45'er akçe olmuştur.⁴⁰

1691'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında yapılan cizye reformu ile bu miktarlar, klasik İslamî usulde olduğu gibi al'âdan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gümüşün alınması şeklinde kararlaştırılmıştı.⁴¹ Daha sonraları bir dirhem gümüş 1 kuruşa karşılık gelmesiyle birlikte, aynı miktarda kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. 1834 yılında ise sikke üzerinden yapılan bir ayarlama sonucunda bu miktar 60,30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴²

Tanzimat'tan önce cizyedarlar ve özel memurlar tarafından tahsil edilen cizye vergisinin tahsilinde, Tanzimat'tan sonra değişikliğe gidilmiş ve muhassıllar vasıtasıyla toplanmasına başlanmıştır. Muhassıllar doğrudan vergileri tahsil etmeyip, vergi mahalline giderek her mahalle ve köye isabet

³⁶ C.H. Becker, “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, C: II, s.199; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C: I, s.297-302.

³⁷ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 13.

³⁸ Becker, *a.g.e.*, s. 200; Şener, *a.g.e.*, s.113.

³⁹ Aynural, *a.g.ç.*, s. 115.

⁴⁰ Pakalın, *a.g.e.*, s. 301.

⁴¹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 301.

⁴² Pakalın, *a.g.e.*, s. 302.

eden cizyenin miktarının yazılı bulunduğu defterleri, reaya kocabaşlarına veya bunların vekillerine vererek her şahsın durumuna göre belirlenmiş olan cizyenin tahsil edilmesini bildirmişlerdir. Cizye mükellefi olan şahıslar da cizyelerini kocabaşlarına veya vekillerine ödedikten sonra kocabaşların topladıkları parayı hazineye teslim edilmek üzere görevli muhassıllara teslim etmeleriyle, verginin tahsil edilmesi tamamlanmış olurdu.⁴³ 1840 yılından itibaren bu şekilde uygulanan cizye tahsili, Tanzimat'ın uygulanmadığı müstesna bölgelerde vali ve mübaşirler vasıtasıyla tahsil edile gelmiştir.⁴⁴

Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi 3 köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan 64 Ermeni hane reisinden, tamamı devlete cizye vergisi ödemekle yükümlüydü. Ermenilerin yaşadığı bu köyler içerisinde en çok cizye mükellefi, Kabalı köyünde mevcuttu. Bu köydeki cizye yükümlülerinden tahsil edilen miktar 1125 kuruştur. 3 köydeki toplam 64 cizye yükümlüsünden toplanan miktar ise 1560 kuruştur. (Bkz. Tablo 16).

Tablo 15: Köylerdeki Cizye Yükümlüsü Hane Reislerinin Vergi Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Al'a	Evsat	Edna	Cizye Yükümlüsü Toplamı
Kabalı Erm	49	-	26	23	49
Çirnik Erm	6	-	5	1	6
Yaykıl Erm	9	-	9	-	9
Toplam	64	-	40	24	64
Oran (%)	-	-	62.5	37.5	64

Tablo 16: Köylerdeki Cizye Vergisi Yükümlülerinin Ödedikleri Vergi Miktarı

Köy Adı	Hane Sayısı	Al'a	Evsat	Edna	Toplam Cizye Miktarı (Krş)
Kabalı	49	-	780	345	1125
Çirnik	6	-	150	15	165
Yaykıl	9	-	270	-	270
Toplam	64	-	1200	360	1560

Cizye yükümlüsü olan hane reislerinin ödedikleri vergilere göre; 40'ının orta halli, 24'ünün fakir gruptan oldukları ve zengin gruptan ise kimsenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cizye vergisini ödemekle yükümlü olan hane reislerinin % 62,5'inin orta halli, % 37,5'inin fakir oldukları

⁴³ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 116.

⁴⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 181.

görülmektedir. (Bkz Tablo 15).

d-Kırsal Kesimdeki Toplam Vergi Yüğü

Köylerdeki Ermeni vergi mükelleflerinden 1844 yılında tahsil edilen 3 çeşit verginin toplamı 6272 kuruştur. Bu toplam verginin türlerine göre dağılımı da şöyledir. Vergi-yi mahsusaya 2378,5 kuruş, öşür 2333,5 kuruş ve cizye miktarı ise 1560 kuruştur.

Köylerde yaşayan Ermeni hane reislerinin 1844 yılı gayrisafi toplam gelirleri 29160 kuruştur. Köylerin bu toplam gelirini, devlete ödedikleri vergi miktarının toplamına oranladığımızda köylerin vergi yükünü bulmuş oluruz. Bu da % 21,50'dir. Tespit ettiğimiz bu toplam vergi yükünün % 8,2'sini vergi-yi mahsusaya, % 8,0'ını öşür, % 5,3'ünü ise cizye vergisi oluşturmuştur.

Sonuç

Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi divanlara bağlı 3 köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan 64 Ermeni hane reisi hakkındaki bu çalışmayla, Osmanlı dönemi Anadolu'nun köylerindeki Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarının değerlendirilmesi ve dönem itibariyle durumunun ortaya konulması amaçlandı. İki unsurun köylerde birlikte yaşamasından dolayı sadece Ermeniler hakkında değil, Müslümanlarla ilgili bilgiler de verilerek karşılaştırma amacı güdüldü. Bu dönemde batının, devlet üzerinde baskı oluşturup yabancı unsurlar lehine hak talebinde bulunmasının doğru olamadığı gözlemlenmektedir. Çünkü araştırmamız köylerde Müslüman vatandaşlarla birlikte yaşayan Ermenilerin aleyhlerine önceki dönemlere göre yaşayışlarında herhangi bir değişikliğin olmadığını göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devletinin ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik olarak yapılan temettuat sayımlarından, Sinop'a ait olan defterlerden faydalanılarak, bahsi geçen köylerdeki Ermeniler hakkında sosyal ve ekonomik anlamda birçok ayrıntı tespit edilmiştir. Bunlar arasında, nüfusun dönem itibariyle hareketli ve birlikte yaşadıkları Müslümanlardan fazla olduğu belirlenmiştir. Ermeni hane reislerinin aldıkları isimler ile kullandıkları sıfatların, uğraştıkları mesleklerinin ve sosyal hayatlarının özelliklerini yansıttığı ve Müslümanlar gibi mesleki ve fiziki durumlarını belirten ortak sıfatları kullandıkları gözlemlenmiştir.

Ermeni hane reisleri uğraş verdikleri işleri gereği; Ziraatla uğraşanlar, işçiler, ticaret yapanlar, görevliler ve mesleği olmayanlar olmak üzere beş grupta toplamak mümkündür. Köy olması itibariyle de yoğun olarak yapılan işin % 67,11 gibi bir oranla ziraat olduğu görülmektedir. Toprak sahibi olmadıklarında kiraladıkları topraklarda ziraat yapmaktaydılar. En çok yapılan işler arasında dikkat çekici olarak % 17,19'luk oranla ticaret gelmektedir. Köylerdeki ticari faaliyetlerin Ermeniler tarafında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Müslüman halkın ticarete bakışı acısını göstermesi açısından

önemlidir. Yani devletin çoğu bölgesinde olduğu gibi bu köylerde de ticaretin yabancı unsurların elinde olduğu anlaşılmaktadır. Halkın geçimlerini, yaptıkları mesleklerinden sağladıkları gibi hayvancılıktan da gelirler elde ettikleri görülmektedir. Hane reislerinin büyük çoğunluğunun ödedikleri vergilerden orta halli olduğu tespit edilmiştir. Ermeni halkı elde ettikleri gelirlerine karşılık, yükümlü oldukları vergi-yi mahsusa, öşür ve cizye adlı üç kalem vergi ödemişlerdir.

Değerlendirdiğimiz kaynaktan tespit ettiğimiz bütün özelliklerden XIX. yüzyılın ortalarında Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları bu köylerin tipik bir Anadolu köyü hüviyetine sahip olduğu fiziki, kültürel ve ticari konumu itibariyle bunu yansıttığı müşahede edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak, Müslüman halkla kaynaşıp rahat bir hayat süren Ermenilerin, bu dönemde de Müslümanlarla birlikte aralarındaki birçok farklılıklara rağmen köylerde huzur içerisinde ve farklılıkların birlik oluşturduğu bilinciyle yaşadığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261

2-Kitap ve Makaleler

AYNURAL, Salih, *Tanzimat Dönemi Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul 1994, s.103.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C: X, İstanbul. 1953, s.1-16.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C: IX, s. 485.

BECKER, C. H., "Cizye", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, C: III, s.199.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, İstanbul 1995, s. 37-39,

GÖYÜNÇ, Nejat, "hane Deyimi Hakkında" *İÜEF, Tarih Dergisi*, S: 32, İstanbul 1979, s. 331-348 .

GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 13.

GÜRAN, Tefik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara 1989, s.13.

GÜRAN, Tefik, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜF, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, Özel Sayısı*, Ankara 1985, s.301-320.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s. 163.

- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Bellekten*, C: 59, Ankara 1995, s. 395-412.
- ÖZCAN, Selim, *Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2007, s. 81-83.
- ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996, s. 109.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: I, İstanbul 1983, s.297-302.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 116.
- ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 138.
- ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Isparta 2008, s. 48.
- VEFİK, Abdurrahman, *Tekâlif Kavâidi*, Dersaadet 1330, s. 241.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 45.

